

Гилев Т.А., Иванков Ч.П., Калашникова О.А., Олексин Ю.П., Федотова Т.А. и др.

*Гилев Т.А., Иванків Ч.П., Калашникова О.А., Олексин Ю.П., Федотова Т.А. та ін.
Gilev G.A., Ivankov C.P., Kalashnikova O.L., Oleksin Yu.P., Fedotova G.A. and etc.*

**ИННОВАЦИОННАЯ НАУКА, ОБРАЗОВАНИЕ,
ПРОИЗВОДСТВО И ТРАНСПОРТ:
ОБРАЗОВАНИЕ, ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ, ПСИХОЛОГИЯ,
СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФИЯ, ФИЛОЛОГИЯ, БИОЛОГИЯ**

*ІННОВАЦІЙНА НАУКА, ОСВІТА, ВИРОБНИЦТВО І ТРАНСПОРТ:
ОСВІТА, ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ, ПСИХОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ, ФІЛОСОФІЯ,
ФІЛОЛОГІЯ, БІОЛОГІЯ*

*INNOVATIVE SCIENCE, EDUCATION, PRODUCTION AND TRANSPORT:
EDUCATION, PHYSICAL EDUCATION, PSYCHOLOGY, SOCIOLOGY, PHILOSOPHY,
PHILOLOGY, BIOLOGY*

**ВХОДИТ В РИНЦ SCIENCE INDEX
INDEXCOPERNICUS**

*входить до Міжнародних наукометричних баз
included in International scientometric databases*

МОНОГРАФІЯ

*МОНОГРАФІЯ
MONOGRAPH*

Одесса

Одеса / Odessa

Куприенко СВ

Купрієнко СВ / Kuprienko SV

2019

Монография подготовлена авторским коллективом:

1. **Багрий Мария Антоновна**, Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника, Украина, кандидат филологических наук, старший преподаватель - Глава 9
2. **Большаков Владимир Викторович**, Московский педагогический государственный университет, Россия, аспирант - Глава 6 (в соавторстве)
3. **Воронцова Екатерина Валерьевна**, Россия - Глава 5 (в соавторстве)
4. **Гилев Геннадий Андреевич**, Московский педагогический государственный университет, Россия, доктор педагогических наук, профессор - Глава 6 (в соавторстве)
5. **Голуб Татьяна Петровна**, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт», Украина, кандидат педагогических наук, доцент - Глава 3
6. **Иванков Чингиз Тагирович**, Московский педагогический государственный университет, Россия, доктор педагогических наук, профессор - Глава 6 (в соавторстве)
7. **Калашникова Ольга Леонидовна**, Университет таможенного дела и финансов, Украина, доктор филологических наук, профессор - Глава 10
8. **Каргина Наталья Викторовна**, Одесский национальный морской университет, Украина, кандидат психологических наук, - Глава 7
9. **Ким Татьяна Константиновна**, Московский педагогический государственный университет, Россия, доктор педагогических наук, доцент - Глава 6 (в соавторстве)
10. **Кочубей Алла Владимировна**, Национальный университет водного хозяйства и природопользования, Украина, кандидат педагогических наук, доцент - Глава 1 (в соавторстве)
11. **Лебедева Наталья Алексеевна**, Южный федеральный университет, Россия, старший преподаватель - Глава 2
12. **Максимец Оксана Николаевна**, Таврический государственный агротехнологический университет, Украина, кандидат филологических наук, доцент - Глава 8 (в соавторстве)
13. **Максимов Андрей Николаевич**, Новгородский государственный университет, Россия, - Глава 5 (в соавторстве)
14. **Малышевская Ольга Степановна**, Ивано-Франковский национальный медицинский университет, Украина, кандидат технических наук, доцент - Глава 12
15. **Митина Любовь Сергеевна**, Харьковская государственная академия культуры, Украина, кандидат филологических наук, доцент - Глава 11
16. **Олексин Юрий Петрович**, Национальный университет водного хозяйства и природопользования, Украина, доктор педагогических наук, профессор - Глава 1 (в соавторстве)

17. *Семерня Елена Владимировна*, Сумской национальный аграрный университет, Украина, старший преподаватель - Глава 13 (в соавторстве)
18. *Сокаль Валентина Анатольена*, Национальный университет водного хозяйства и природопользования, Украина, кандидат педагогических наук, доцент - Глава 1 (в соавторстве)
19. *Соколова Вера Степановна*, Московский педагогический государственный университет, Россия, доктор медицинских наук, доцент - Глава 6 (в соавторстве)
20. *Федотова Галина Александровна*, Новгородский государственный университет, Россия, доктор педагогических наук, профессор - Глава 4 (в соавторстве)
21. *Хурсенко Светлана Николаевна*, Сумской национальный аграрный университет, Украина, кандидат технических наук, доцент - Глава 13 (в соавторстве)
22. *Шандиба Александр Борисович*, Сумской национальный аграрный университет, Украина, кандидат технических наук, доцент - Глава 13 (в соавторстве)
23. *Шевчук Тамара Евгеньевна*, Национальный университет водного хозяйства и природопользования, Украина, кандидат педагогических наук, доцент - Глава 1 (в соавторстве)
24. *Щербакова Нина Владимировна*, Таврический государственный агротехнологический университет, Украина, кандидат философских наук, старший преподаватель - Глава 8 (в соавторстве)
25. *Яковлева Валентина*, Новгородский государственный университет, Россия, магистр, - Глава 4 (в соавторстве)
26. *Якубовская Светлана Святославовна*, Национальный университет водного хозяйства и природопользования, Украина, кандидат педагогических наук, доцент - Глава 1 (в соавторстве)

ГЛАВА 8. ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В ЕКОНОМІЧЕСЬКІЙ СФЕРІ ОБЩЕСТВА

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННИСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ СУСПІЛЬСТВА

TRANSFORMATION OF VALUE ORIENTATIONS IN THE ECONOMIC SPHERE OF SOCIETY

DOI: 10.30888/0000-0000.2019-02-03-029

Введення.

Розглядаючи абстрактну модель свідомості молоді, можна припустити, що зміни її ціннісних орієнтацій, в значній мірі, обумовлені трансформаціями, що відбуваються, перш за все, в економічній сфері життєдіяльності суспільства, а саме, обумовлені впливом базових економічних інститутів на розвиток соціуму. Тому необхідно в соціально-філософському аспекті, використовуючи наявні інструменти, проаналізувати цей взаємозв'язок.

На головні форми інтеграції в людському господарстві – редистрибуцію (redistribution), обмін (exchange) та реципрокність (reciprocity) вказував К. Поланьї. Причому остання – рух товарів та послуг (а також людей) між взаємодіючими сторонами на симетричній базі – не розглядається ним як така, що створює економічний тип суспільства. У той же час обмін та редистрибуцію К. Поланьї виділяє як основу класифікації всієї безлічі національних господарств. Далі, за В. Ойкенем, К. Поланьї відзначав, що ринкові (обмінні) й редистрибутивні економічні системи не мають характеру стадіальності, проте співіснують у часі й просторі, характеризуються стійкістю, та вказував на те, що у тому або іншому суспільстві домінує одна з форм економічних відносин, тоді як альтернативна займає додаткове становище.

У контексті дослідження заявленої проблеми, результативним є звернення до досліджень С. Кірдіної, яка зазначає, що саме у базових економічних інститутах «господарська практика закріплює ті способи взаємодії економічних суб'єктів з конкретним матеріально-технологічним середовищем, які дозволяють одержувати найкращий соціально-економічний результат. Причому найкращий не для окремих груп, а для головної маси населення, тому що тільки тоді зберігається цілісність та безперервність господарської діяльності всього суспільства» [129, с. 36].

Одним з основних фундаментальних положень теорії інституціональних матриць, розробленою С. Кірдіною та О. Бессоною, є теза про те, що будь-яке суспільство являє собою самостійно існуючу реальність, що виникла внаслідок взаємодії людей [129], [25]. Соціум розглядається як особливий вид буття, що має специфічну природу та постійно розвивається. При цьому, як молодь, так й представники інших поколінь, постійно знаходяться у полі впливу тенденцій, що виявляються у процесі його розвитку.

Другим основним принципом теорії інституціональних матриць, є принцип системності – суспільство розглядається як система, при цьому кожна з її компонент також є складною системою, з безліччю елементів та рівнів, у той же час якісні зміни, що відбуваються в одній зі сфер, тягнуть за собою істотні трансформації у всьому соціумі.

Третім ключовим моментом теорії інституціональних матриць є те, що вона розглядає стійкі суспільні зв'язки та відносини, що історично склались та постійно відтворюються на кожному етапі розвитку соціуму. Свій прояв вони знаходять в конкретних формах економічних зв'язків, особливостях правової системи, ідеологічних концепціях та ін. Саме ці відносини й належать до базових інститутів, що створюють інституційну матрицю.

У цілому, теорія інституційних матриць оперує двома типами матриць, які умовно позначені як X та Y. Характеризуючи X-матрицю, тобто Східну інституційну матрицю, необхідно відзначити, що економічній сфері притаманна редистрибутивна економіка та комунальне матеріально-технічне середовище проживання, політичній – унітарний політичний устрій, а в її ідеології превалюють комунітарні цінності. Фундаментом економіки в X-матриці є централізовано керована верховна власність.

Суттєвим моментом є той факт, що умови, порядок та терміни використання об'єктів власності, визначаються центральним органом влади. Крім того, центр активно здійснює акумулювання, поєднання та розподіл, як ресурсів, так й виробленої продукції, внаслідок того, що саме він виконує функцію опосередкування. Як зазначає Х. Лебенстайн, зростання та розвиток економіки забезпечується шляхом зниження собівартості продукції, товарів та послуг, а також досягненням виробничого балансу в усіх її галузях. При цьому основним критерієм виступає X-ефективність, яка визначає рівень збалансованості економічної сфери.

Політичній сфері X-матриці притаманні такі особливості: домінування інститутів унітарно-центрального політичного устрою; обмеженість прав місцевих органів влади; панування принципу призначення на керівні посади в багатьох структурах влади; наявність різних форм звернень (петиції, заяви, скарги) у інстанції всіх рівнів як основний засіб зворотного зв'язку.

Розглядаючи ідеологічну складову X-матриці, слід зазначити, що в її основу покладені колективні цінності, що у свою чергу, обумовлює домінування «Ми» над «Я». Найважливішими визначальними принципами є колективізм та егалітаризм як уявлення про загальну рівність. При цьому ідеал порядку є основним принципом устрою соціуму як буття.

Економіка, політика та ідеологія, що мають вищевикладені якісні характеристики, ефективно функціонують й обумовлюють прогресивний розвиток один одного тільки в рамках X-матриці.

Західній інституційній матриці – Y-матриці, притаманні такі особливості: в

економіці – інститут ринку та некомунальне матеріально-технічне середовище проживання, у політиці – федеративний устрій, в ідеології – субсидіарні цінності. Основою ринкової економіки є приватна власність на засоби виробництва та найману працю, а також конкуренція суб'єктів господарювання. У якості основного стимулу господарської діяльності виступає прибуток, за допомогою якого можливо забезпечити не тільки оновлення засобів виробництва та технологій, але й акумуляцію певного обсягу фінансових ресурсів у якості страхового запасу, що дозволяє вижити в умовах ринкових криз.

До головних особливостей політичної сфери Y-матриці відносяться: домінування інституту федеративного устрою; наділення значними повноваженнями місцевих адміністративних органів; виборність державної структури управління, яка організовується за принципом «знизу-вгору»; партії як головні політичні суб'єкти, що відображають інтереси різних соціальних груп та економічних сил; наявність відносно незалежної судової системи.

Ідеологічній компоненті Y-матриці притаманні принципи індивідуалізму та субсидіарності, постулювання яких, з одного боку призводить до інтеграції у індивідуальну та суспільну свідомість установки на домінування індивідуального вибору над суспільними обов'язками, а з іншого боку – відбувається трансляція в мораль, як молодого покоління, так і соціуму, такої цінності як свобода. Також ідеологічна складова Y-матриці легітимізує стратифікацію суспільства, що в подальшому, призводить до розвитку соціальної нерівності.

Теорія інституційних матриць виходить з того, що не існує суспільств, у яких кожна з матриць представлена в «чистому» вигляді. У будь-якому соціумі мають місце інститути обох матриць, що цілком закономірно, так як будь-яка система як щось єдине, містить у собі різне й протилежне, процес взаємодії яких дає внутрішній імпульс для розвитку. Однак тип суспільства визначається переважанням інститутів X – або Y-матриці, домінування відповідного типу матриці обумовлюється специфікою розвитку, як соціальної інфраструктури, так й галузей економіки, що забезпечують функціонування та розвиток держави, яке є відображенням суспільства у часі та просторі.

Український соціум, будучи новим утворенням, який виник після розпаду Радянського Союзу, зазнає спрямованих трансформацій, що активно відбуваються у його суспільній свідомості. При цьому дані зміни, перш за все, пов'язані з трансформаціями, які мають місце у базових інститутах, що складають його інституційну матрицю.

Український соціум успадковував від радянського суспільства якісні характеристики, що були притаманні, як певному виду матеріально-технологічного середовища, так і відповідному типу матриці. Існують різні оцінки продуктів матеріальної та духовної діяльності радянського суспільства.

Базуючись на теорії інституціональних матриць, а також використовуючи історичний метод, викладемо основні якісні характеристики системи ціннісних орієнтацій, які успадкувало молоде покоління незалежної України від радянського суспільства.

У радянському суспільстві, з історичного моменту утворення СРСР у 1922 році, була генетично продовжена лінія жорсткої централізації вертикалі влади, що відповідає основним параметрам політичної сфери, властивій Х-матриці, при цьому партійно-господарська номенклатура максимально зосередила у своїх руках владні повноваження, що стало однією з основних причин її трансформації у квазістан, у останні десятиліття існування СРСР.

Закономірно, що й ідеологічна сфера інституційної матриці радянського суспільства співвідносилася з основними параметрами Х-матриці. Зокрема, ціннісні орієнтації, що активно інтегрувалися у свідомість молоді, а також соціуму в цілому, обумовлювалися особливостями, як політичної, так й економічної складових інституційної матриці.

Для радянському народу, партійною елітою був запропонований Моральний кодекс будівника комунізму, у якості альтернативи духовним релігійним нормам, які підлягали руйнації, внаслідок активного процесу секуляризації у 20-30-ті рр. ХХ ст. Зокрема, у свідомість молоді інтегрувалися принципи атеїзму, а проголошене право свободи віросповідання, трансформувалося у ціннісну установку свободи від церкви.

Як показав історичний розвиток Радянського Союзу, девальвація релігійних норм самим негативним чином позначилася на наслідках трансформаційних процесів, що відбувалися як у ціннісних орієнтаціях молоді, так й суспільства в цілому. Заперечення релігії призвело до прояву наступної тенденції: історична релігійна духовна компонента була знівельована, а вакуум що утворився, в результаті, так і не був заповнений духовними ціннісними орієнтаціями відповідного рівня та якості. Отже, мала місце дія філософського закону заперечення нового старим, якій був притаманний яскраво виражений деструктивний характер, так як були порушені такі характеристики принципу розвитку, як спадкоємність, поступальність, збереження досягнутих результатів. У свою чергу, це зумовило відсутність взаємопереходу, між старим та новим рівнями розвитку Х-матриці, що призвело до того, що все краще, що містилося на попередньому рівні (у даному випадку – історичні релігійні духовні цінності), не було перенесено на наступний рівень». Це заперечення призвело до прояву відповідної негативної тенденції – нова система цінностей, якою намагалася оперувати ідеологічна сфера Х-матриці радянського соціуму, так й не змогла забезпечити домінування духовної компоненти у ціннісних орієнтаціях індивідуальної та суспільної свідомості, без використання релігійних духовних норм, створених в процесі духовно-практичної діяльності попередніми поколіннями. У той же час, норми Морального кодексу будівника

комунізму не відповідали всій специфіці суспільного буття СРСР.

До вище викладеного слід додати, що партійно-господарська номенклатура вищого рівня, яка мала важелі впливу на підлеглих, знаходилась на значній відстані від суспільного буття, внаслідок чого її представники не могли визначити реальний вектор трансформаційних процесів, що відбуваються у свідомості, як молодого покоління, так й соціуму. Внаслідок цього, вони не могли додати відповідні корективи, ані у модель ідеологічної сфери, ані у дії представників нижчих ланок системи управління, які відрізнялися низьким професіоналізмом та небажанням трансформувати парадигму ідеологічної сфери, відповідно до змін у суспільному бутті й свідомості.

Наслідком цієї негативної тенденції, що проявилася в процесі розвитку СРСР, була кардинальна зміна ціннісних орієнтацій, як молодого покоління, так й суспільства в цілому у 80-х рр. ХХ ст. До цього історичного моменту партійно-господарська номенклатура, будучи одноосібним розпорядником різного виду ресурсів, остаточно перетворившись на квазістан, поставила перед собою завдання не тільки фактично, а й юридично сконцентрувати засоби виробництва у своєму володінні, розпорядженні та користуванні. Закономірно, що існуюча інституційна Х-матриця вже не співвідносилася з тією метою, прагнення до якої активно проявилася у правлячої еліти.

Основною причиною виникнення цієї тенденції був феномен влади-власності. Істотним чинником, що призводить до прояву даного феномена, є домінування суспільно-службової власності у економічній сфері інституційної матриці. Явище влади-власності мало місце й у Російській Імперії, проте, у Радянському Союзі, у зв'язку з певними особливостями, притаманними економічній сфері Х-матриці, воно набуло відповідної якісної стійкості.

Важливим є те, що подальшим розвитком цього феномена була усвідомлена відмова партійно-господарської номенклатури від первинного завдання – побудови комунізму та поява устремлінь до досягнення нової мети: максимальної концентрації влади та власності, з обов'язковим юридичним закріпленням досягнутих результатів. Саме тому у 80-х роках ХХ ст. правляча еліта радянського суспільства вольовим рішенням намагалася змінити не тільки його окремі сфери, але й тип інституційної матриці. Закономірно, що процес трансформацій повинен був початися з виразно спрямованих змін в ідеологічній сфері, що проявилася у заміні старих ідеалів та ціннісних орієнтацій, новими, які відповідали Y-матриці. Саме тому у останнє десятиліття існування СРСР почалося активне переформатування ціннісних орієнтацій, причому основні зусилля були спрямовані на свідомість молодого покоління. Основним завданням, яке намагалися вирішити, було формування позитивної суспільної думки, щодо приватної власності на засоби виробництва. Надалі, це дозволило б отримати позитивну санкцію щодо перетворень, які повинні були здійснитися в економічній складовій інституційної матриці.

Процес перетворень почався з того, що в ідеологічну основу програми «перебудови» був покладений європоцентризм. При цьому передбачалося, що радянське суспільство, пройшовши шлях розвитку, подоланий західною цивілізацією, в кінцевому підсумку, утворює з нею щось єдине. У цьому випадку, слід говорити про застосування принципу наздоганяючого розвитку під яким розуміється модернізація, що проводиться відсталою країною, яка копіює найважливіші інститути більш розвинених країн, з метою скорочення розриву у економічному, соціальному та політичному розвитку у стислі терміни. Внаслідок реалізації вищевказаного принципу, радянське суспільство мало не просто скопіювати та відтворити окремі інститути країн Заходу, а кінцевим підсумком всього трансформаційного процесу повинен був стати завершений перехід соціуму від Х-матриці до Y-матриці.

На практиці, результатом спрямованих трансформацій, що проводились в ідеологічній складовій інституційної матриці, став стан культурного шоку, який зазнало радянське суспільство, що послужило причиною втрати здатності до активного ідейного опору. Однак молоде покоління, навпаки, позитивно сприйняло нові ціннісні орієнтації, тому активно трансформувалося в носіїв ідей, сутність яких полягала у встановленні ринкових відносин. Ця тенденція дозволила правлячій еліті досить успішно проводити подальші зміни в ідеологічній сфері Х-матриці.

Таким чином, прагнення правлячої еліти перерозподілити державну власність, й, одночасно, зберегти свої владні повноваження, послужило тим «вузлом», який призвів до прояву основного діалектичного закону взаємного переходу кількісних та якісних змін, щодо ціннісних орієнтацій свідомості, як молодого покоління, так й суспільства в цілому.

Якісні трансформації, здійснювані в ідеологічній сфері, мали місце не тільки в системі ціннісних орієнтацій. У період «перебудови» було вироблено «переформатування» системи потреб, внаслідок чого вони стали матеріальними. Суттєвим моментом було використання потреб західного суспільства в якості зразка. Культ споживання був доброзичливо сприйнятий більшою частиною радянської інтелігенції, після чого, шляхом «молекулярної агресії», був інтегрований у свідомість багатьох представників радянського соціуму, а, особливо, – молоді.

В період «перебудови» головною особливістю трансформацій став перерозподіл державної власності. При цьому, як вказує С. Кордонський, партійно-господарська номенклатура, за базис ринку, який щойно тільки почав формуватися, взяла основні характеристики «бюрократичного ринку»: посаду, звання, становище у соціальній ієрархії.

Після проголошення незалежності 1991 року, українська номенклатура, як колишня республіканська, продовжила процес переходу від одного типу інституційної матриці до іншого. При цьому процеси спрямованих

трансформацій здійснювалися, як у відповідних складових матриці, так й у матеріально-технологічному середовищі. Зокрема, шляхом використання спеціально розроблених схем, вітчизняна еліта змогла здійснити відчуження власності колишнього СРСР на свою користь. Процес «роздержавлення» відбувався у відносно стислі терміни.

В цілому, у результаті розпаду СРСР був відновлений капіталізм у його дикій, досить специфічній формі, що характеризується такими основними рисами: кримінальний («бандитський», за визначенням Д. Сороса), периферійний (тобто знаходиться у фінансовій залежності від світових фінансових центрів), такий, що перебуває у стані тривалої системної кризи та ін. Цьому устрою дослідниками даються різні узагальнені назви: «номенклатурний капіталізм», «корпоративно-олігархічний лад», тощо. Головна його ознака – пануюче становище державної бюрократії у спілці з великим приватним капіталом, який заволодів загальнонародною власністю шляхом прямого впливу держави. Важливим є те, що головною особливістю економічної сфери інституційної матриці українського суспільства, стало формування олігархічних утворень. Спочатку, вони активно ділили власність, що дісталася у спадок від СРСР. Надалі, перейшли до перерозподілу виробничих та фінансових ресурсів, що супроводжувалося поглинанням слабких груп сильнішими олігархічними утвореннями. Створення олігархічних угруповань, спричинило за собою поєднання самих негативних компонент, властивих, як радянській економіці, так й західній. Те ж саме можна сказати й про поєднання негативних складових у структурі ціннісних орієнтацій молодого покоління.

Отже, перехідне українське суспільство виявилось в «інституціональній пастці», яка дісталася у спадщину від радянського періоду. «Піраміда радянської влади-власності, напівзруйнована ринком, але яка зберегла свій «кістяк» (ієрархічну структуру «владної вертикалі»), ідеально підійшла на роль головної «інституціональної пастки», що перешкоджає реалізації творчого потенціалу приватної власності та економічному розвитку країни». А це, у свою чергу, знову ж таки призвело до того, що старі цінності радянського періоду перестали працювати, а нові, ринкові – не можуть скластися, що обумовило становлення так званого «ціннісного вакууму». Є. Головаха та Н. Паніна виділили *кілька етапів інституціональних змін в українському суспільстві*, у кожному з яких простежується своєрідний вплив інституційних пасток [66, с. 38-49].

- Стратегія стримування інституціональних змін (1992-1994 рр.). Сутність «української моделі» інституціональних трансформацій визначалася прагненням влади втримати соціальну рівновагу за допомогою мінімізації соціальних змін, збереження старих структур та механізмів соціального управління, з метою запобігання масової соціальної незатребуваності, що була

неминучим наслідком корінного зламу соціальних підвалів. Результатом реалізації цієї моделі є, з одного боку, відсутність широкомасштабних конфліктів, які мають насильницькі форми, а з іншого – згасання економіки та соціально-політичної активності.

- Становлення подвійної інституціональної системи (1994-1998 рр.). Парадоксальна «інституціональна гіперповноцінність» була заснована, з одного боку, на тому, що системоутворюючі інститути радянського суспільства, утративши легальність у результаті «перебудови» та розвалу СРСР, не втратили традиційної легітимності – згоди людей із соціальними правилами, складеними на ідеології державного патерналізму, збереженні державної власності на великі підприємства, соціалістичних пільг для населення та привілеїв для правлячої еліти, незмінності державного сектора у соціальній сфері – освіті, охороні здоров'я, науці, художній культурі, управлінні професійними й міжгосподарськими відносинами. З іншого боку, нелегальні (тіньові) інститути радянського суспільства – тіньовий ринок («ліве» виробництво та спекуляція в умовах дефіциту), блат та корупція, організована злочинність, подвійна мораль (розрив між публічною та приватною моральною позиціями) – трансформувалися у легальні інститути «перехідного суспільства», але не набули належної легітимності через їхнє масове сприйняття як «узаконеного беззаконня». Звідси, й незгода людей жити за формально легалізованими, але «тіньовими», за сутністю, правилами й визнавати нові установи як базисну інституціональну інфраструктуру суспільства. Таким чином, старі та нові інститути забезпечували своїм суперечливим існуванням наявність усіх необхідних для соціальної інтеграції та стабільності атрибутів інституціональності.

- У цей період відбулося загострення соціальних та ціннісних протиріч. На думку О. Данілюка, особливістю розвитку посттоталітарних систем є однозначне існування в них соціальних протиріч декількох історичних рівнів. Це пов'язано з тим, що у перехідний від тоталітаризму до демократії період у суспільстві одночасно існують соціальні структури (інститути, спільноти, групи), соціальні ідеали, інтереси, цілі та цінності яких є протилежними. Одна частина суспільства хоче повернутися до тоталітарних цінностей та порядку. Друга – успішно вирішує свої кримінальні, напівкримінальні та комерційні завдання в умовах посттоталітарного хаосу, тому зацікавлена у його збереженні, тому будь-яка правова система (демократична або тоталітарна) для цієї частини суспільства небезпечна. Третя частина суспільства бачить можливість вижити та нормально існувати тільки в умовах демократичного суспільства. Цією третьою частиною, у більшості своїй, є молодь, як носій прагнення до змін, що притаманно психології молодій людині. Слід зазначити, що суперечності тоталітаризму знаходяться, як правило, на етапі вирішення, протиріччя посттоталітаризму – у фазі розгортання та функціонування, а протиріччя

демократичної системи – на етапі виникнення.

- Нова інституціональна криза та «Помаранчева революція» (1999-2004 рр.). Сформована в попередні роки інституціональна система вступила у суперечність з потребами найбільш активних верств населення та з інтересами впливових опозиційних політичних еліт, які не знайшли (або втратили) своє місце у стійкій владній ієрархії. Таке бачення відобразилось й на рівні тогочасних наукових досліджень, так Є. Суїменко, Т. Єфременко стверджували, що те, що пройшло за роки реформування, особливо за перші 12 років, не має свого визначення. Ні в економіці, ні в соціальному житті, ні в політиці не відбулося тих змін, які можна було б кваліфікувати як прогрес чи досягнення. Стратегія реформ в існуючому варіанті, названа вченими, *стимуляційною* (прихильниками цієї стратегії реформ у Східній Європі є вчені, які концентруються навколо діяльності МБ та МВФ, – Д. Ліптон, Д. Сакс, О. Бланшар, С. Фішер, Д. Ньюберн, Д. Кауфман; у Росії – Є. Гайдар, А. Чубайс, Ю. Афанасьєв; в Україні – В. Пинзеник, В. Лановий, Ю. Єхануров, Р. Шпек). Слід зазначити, що для найкращого усвідомлювання її потрібно було б назвати *утопічно-інженерною* (запозичаючи відому критику К. Поппером «утопічної інженерії»).

- Після революції. Унаслідок некомпетентного політичного управління, позитивні зміни, які почали відбуватися в процесі демократизації України, протягом 2005 року, були зведені «нанівець», тобто повернулися до вихідного рівня 2004 року. Знову почала проявлятися амбівалентність масової свідомості у усіх сферах життя людей. У свою чергу, негативні поворотні тенденції, які фіксувалися протягом усіх років незалежності України (такі, як: наростання антиринкових настроїв, ослаблення західних геополітичних орієнтацій та ін.), помітно підсилювалися.

- Продовжуючи роздуми Є. Головахи та Н. Паніної, слід виділити етап «Революції гідності» (2013-2014 рр.), до якої призвели остаточні олігархічні трансформації в українській економіці, посилення вектору ціннісних орієнтацій населення, й, особливо, української молоді, у бік європейської ідентичності, при орієнтації тогочасної влади на інтереси Російської Федерації.

- Після «Революції гідності». Як відомо, завжди періоди підйому ентузіазму та очікування змін у період революції, змінюються раціональним усвідомленням дійсності, спадом публічної активності та апатією. Анексія Криму Росією, війна на сході України, руйнації в економіці спричинили не тільки глибоку економічну кризу, але й відбилися на ціннісних орієнтаціях суспільства, у тому числі й молоді. Інституційні пастки не тільки не були ліквідовані, але ще більше посилювалися, а існування подвійної інституційної системи поглибилось. Відповідно, бінарна система цінностей в структурі свідомості української молоді нікуди не ділась, але трансформувалась, враховуючи специфіку економічного та політичного розвитку української

держави.

Подальша тінізація та олігархізація економіки, в умовах інституційної кризи, ще в більшій мірі почали обумовлювати негативний вплив чинників, що визначають специфіку трансформації ціннісних орієнтацій сучасної української молоді. Так, безробіття стало типовою рисою серед сучасної молоді. За даними Державної служби статистики України, у 2015 році рівень безробіття молоді в Україні, за методологією МОП, був вищим, ніж у всіх інших вікових групах (9,1%). Найнижчий рівень безробіття серед молоді зафіксовано у віковій групі 30-34 роки (9,7%), а найвищий – серед молоді віком 15-24 роки (22,4%), що пов'язано з відсутністю досвіду роботи, відповідних професійних навичок, складністю працевлаштування на перше робоче місце.

Рівень молодіжного безробіття у країнах Євросоюзу зростав протягом 2004-2013 рр., а в Україні був значно нижчим за європейський, тоді як, починаючи з 2014 р. показник безробіття серед молоді віком 15-24 роки зріс з 17,0% у 2013 р. до 23,1% у 2014 р. та 22,4% у 2015 р. Однак, в окремих країнах ЄС рівень безробіття у 2015 р. серед молоді у кілька разів перевищував відповідний показник в Україні: у Греції – 49,8%, в Іспанії – 48,3%, в Італії – 40,3%, в Хорватії – 43,0%, на Кіпрі – 32,8%, в Португалії – 32,0%, що є наслідком низького рівня економічного зростання цих країн у кризовий період.

Безробіття завжди спонукає до міграційних процесів. Як правило, виїжджає за кордон найбільш активна частина населення України, серед якої більшість – молодь. Згідно з офіційними даними Держкомстату України, у 2001 р. чисельність громадян, які тимчасово працювали за кордоном, склала 36,3 тис. осіб, з них працюючі мігранти – 31,0 тис. осіб, або 85,4%. Кількість мігрантів становила у 2001 р. 151,6% порівняно з 1998 р.

На 2011 рік сьома частина населення України працювала за кордоном, перетворюючись в трудових мігрантів. Причина та ж сама – бідність та безробіття. Середній рівень бідності в Україні у 2011 році становив 27%, а в таких регіонах, як Крим, Закарпаття, Хмельницька, Херсонська, Волинська, Луганська області, за межею бідності жили від 33% до 40% населення. У наш час ця тенденція тільки посилилася, а економічна ситуація в країні призвела до того, що молодь намагається виїхати за кордон не тільки на навчання, але й для постійного працевлаштування, тому що не бачить перспектив власної самореалізації в Україні. До цієї тенденції слід також додати факт вимушеної внутрішньої міграції українців.

У 2014-2015 рр., чисельність внутрішніх трудових мігрантів в Україні перевищувала 1,6 млн. осіб, та сягала 9% економічно активного населення. Причому найближчим часом внутрішня трудова міграція може зрости приблизно на 50%. Також за даними Міністерства соціальної політики України, яке здійснює реєстрацію внутрішньо переміщених осіб, чисельність вимушених мігрантів на липень 2016 р. становила 1 774 627 осіб з Донбасу та Криму.

З 2014 р. відбулося загальне зменшення кількості поїздок українців за кордон, передовсім за рахунок виїздів до Росії: у 2014 р. їх було майже на третину менше, ніж у 2013 р. Водночас, кількість виїздів українців до Євросоюзу продовжувала зростати – 10,5 млн. в 2014 р., 12,5 млн. в 2015 р.

Чисельність українців, які проживають на території ЄС постійно зростає. У 2015 р. їх нараховувалось 905,2 тис. Вони становили понад 6% іноземців, які прибули з третіх країн на територію Євросоюзу. Найбільше українців проживали в Італії (238 тис.), Польщі (336 тис.), Німеччині (112 тис.), Чеській Республіці (113 тис.) та Іспанії (84 тис.).

Разом з міграційними процесами, ще більше посилюються процеси маргіналізації в українському суспільстві, які призводять до витіснення молоді на соціальну периферію. Підтвердженням цієї тези також є дані соціологічних опитувань. Так, більше половини (56%) українців у віці від 16 до 26 років хотіли б покинути країну. Такий висновок зроблений у 2012 році українським Інститутом демографії та соціальних досліджень імені Птухи. Експерти підтверджують, що активізації виїзних настроїв української молоді сприяють низький рівень життя в країні, песимістичні настрої у молодіжному середовищі. Серед напрямків можливої еміграції найпопулярнішими є США (16,25%) та Великобританія (15,6%).

У 2015 році ситуація з настроями молоді не змінилася. Емігрувати з України бажають 55% молоді, причому 4% – планують це зробити найближчим часом, 13% – шукають таку можливість, а 38% – хотіли б повчитися або попрацювати за кордоном якийсь час, але потім повернулися в Україну. Важливим є те, що тільки 44% опитаної молоді хочуть жити в Україні. Чинники, що спонукають до еміграції такі: в Україні зараз немає таких можливостей для роботи, як в інших країнах (58%) та немає реальної демократії та законності (56%), заради матеріального добробуту (48%), військові дії на сході України (33%), одержати досвід життя в іншій країні (20%), через загрозу власному життю, життю близьких (18%).

У той же час, економічна криза призводить до деморалізації та порушення закону молоддю. В Україні 90% підлітків до 18 років хоча б один раз спробували алкоголь, а 40% вживають його регулярно. Більшість підлітків вперше в житті спробували алкоголь у віці 15 років, а 20% – у віці 13 років.

Наркоманія в Україні збільшується на 8% в рік – тенденція одна з найвищих у світі. 70% наркоманів – молоді люди у віці до 25 років. Жіноча наркоманія в Україні у відсотковому відношенні – найвища у Європі. У свою чергу, наркоманія впливає на негативну демографічну ситуацію. Всього на наркотичному обліку в Україні перебуває 618 тисяч алкоголіків, але реальна цифра, на думку фахівців, у вісім разів більше.

Наведені дані свідчать не тільки про кризу ціннісних орієнтацій сучасної молоді, але й про подальше загострення суспільних протиріч та конфліктів в

Україні. Особливо небезпечним у цій ситуації є те, що найбільшим чином до цих конфліктів долучається молодь.

Висновки.

Отже, щодо економічної сфери суспільства та специфіки трансформації ціннісних орієнтацій молоді у ній, слід зробити такі висновки:

Сучасне українське суспільство успадкувало від радянського ті якісні характеристики, що були притаманні як певному виду матеріально-технологічного середовища, так й відповідному типу Х-матриці. Шляхом утворення СРСР, соціум спробував вирішити основні завдання: зберегти себе від агресивного впливу західного капіталістичного суспільства; зберегти притаманну йому інституційну Х-матрицю (неринкову матрицю). Остання обставина стала основним чинником, що визначила специфіку розвитку українського суспільства та ціннісних орієнтацій молоді. Х-матриці Радянського Союзу повинен бути притаманний певний духовний символ, у якості якого був запропонований Моральний кодекс будівника комунізму як альтернатива духовним релігійним нормам. Поряд з цим, представники вищої номенклатури активно використовували різні ідеологічні засоби, для ототожнення, як самих себе, так й державного владного апарату з вищою релігійною цінністю. Девальвація релігійних норм самим негативним чином позначилася на наслідках трансформаційних процесів, що відбувалися як в ціннісних орієнтаціях молоді, так й суспільства у цілому, бо історична релігійна духовна компонента була знівельована, а вакуум що утворився, в результаті, так й не був заповнений духовними ціннісними орієнтаціями відповідного рівня та якості.

Ця негативна тенденція, що проявилася в процесі розвитку СРСР, а також наявність виразно спрямованих прагнень правлячої еліти, привели до того, що ціннісні орієнтації, як молодого покоління, так і суспільства в цілому, були кардинально змінені у 80-ті роки ХХ століття. До цього історичного моменту, партійно-господарська номенклатура, перетворившись на квазістан, відмовилась від первинного надзавдання – побудови комунізму та її устремління стали спрямовуватися до досягнення нової мети: максимальної концентрації влади та власності у своїх руках, з обов'язковим юридичним закріпленням досягнутих результатів.

Закономірно, що такий процес трансформацій повинен був початися з виразно спрямованих змін в ідеологічній сфері, що проявилось в заміні старих ідеалів та ціннісних орієнтацій, новими, які відповідали Y-матриці (ринковій матриці). Саме тому, в останнє десятиліття існування СРСР почалося активне переформатування ціннісних орієнтацій, причому основний упор робився на свідомість молодого покоління. Основним завданням, яке намагалися вирішити, було формування позитивної суспільної думки щодо приватної власності на

засоби виробництва.

Процес перетворень почався з того, що в ідеологічну основу програми «перебудови» був покладений європоцентризм, а на практиці результатом спрямованих трансформацій, що проводились в ідеологічній складовій інституційної матриці, став стан культурного шоку, який зазнало радянське суспільство.

Саме такі процеси унаслідувало українське суспільство 24 серпня 1991 року, а головною особливістю економічної сфери його інституційної матриці стало формування олігархічних утворень, що спричинило поєднання самих негативних компонент, властивих, як радянській економіці, так і західній. Ця обставина призвела до процесу ще більшої девальвації духовної компоненти, як в моралі молодого покоління, так і суспільства в цілому, що у свою чергу, дозволило правлячій еліті почати інтеграцію матеріальних ціннісних орієнтацій у свідомість молоді. Тому цілком закономірно, що в сучасному українському суспільстві в свідомості молодого покоління домінуючими є не духовні, а матеріальні ціннісні орієнтації.

учеб. пособие для слушателей ИПК преподавателей пед. дисциплин ун-тов и пед. ин-тов / В. М. Мельников, Л. Т. Ямпольский. – М. : Просвещение, 1985. – 319 с.

6. Шамионов Р.М. Субъективное благополучие и ценностно-смысловые образования личности в профессиональной сфере / Р.М. Шамионов // Известия Саратовского ун-та, 2006. – Т.6. – С. 104-109.

7. Штепа О.С. Аналіз та інтерпретація емпіричної багатфакторної моделі психологічної ресурсності особистості / О.С. Штепа // Проблеми сучасної психології, 2015. – Вип. 28. – С. 670-682.

8. Bandura A. Self-reinforcement: The power of positive personal control. In P.G. Zimbardo, L.Ruch (Eds.), Psychology and life (9th ed.). Glenview, I.L: Scott Foresman. – 1977. – 187 p.

9. Kashdan T.B. Psychological flexibility as a fundamental aspect of health / T.B. Kashdan // Clinical Psychological Review. – 2010. – Vol. 30, № 7. – P. 865-878

Глава 8.

1. Головаха Є., Горбачик А., Паніна Н. Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження / Є. Головаха, А. Горбачик, Н. Паніна. –К.: Інститут соціології НАН України, 2006.-142с.

2. Головаха Е. И., Панина Н. В. Постсоветская аномия в России и Украине: современное состояние и пути преодоления / Е. И. Головаха, Н. В. Панина // Общественные науки и современность. – 2008. – № 6. – С. 5-10.

3. Кирдина С. Г. Институциональные матрицы и развитие России / С. Г. Кирдина // Изд. 2-е, перераб. и дополн. — Новосибирск: ИЭиОПП СО РАН, 2001. – 217с.

4. Кирдина С. Г. X и Y Экономике: Институциональный анализ / С. Г. Кирдина – М.: Наука, 2004.– 256 с.

5. Кирдина С. Г. Экономические институты России: материально-технологические предпосылки развития / С. Г. Кирдина // Общественные науки и современность. – 1999. – № 6. – С. 36-45.

6. Щербакова Н. В. Трансформационные процессы, происходящие в ценностном базисе украинской молодежи под влиянием культуры: философский аспект / Н. В. Щербакова // Культурологічний вісник : науково-теоретичний вісник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя : Просвіта, 2014. – Вип. 32. – С. 196-200.

7. Щербакова Н. В. Влияние латентной идеологии на процесс трансформации ценностных ориентаций украинской молодежи / Н. В. Щербакова // Культурологічний вісник : науково-теоретичний вісник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя : Просвіта, 2014. – Вип. 33. – С. 249-253.

8. Щербакова Н. В. Ідеологічний супровід трансформацій ціннісних настанов молоді як детермінанта оптимізації розвитку її моралі: філософський

аспект [Текст] / Н. В. Щербакова // VERSUS. Науково-теоретичний часопис. – 2015. – № 1(5) 2015. – С. 89-94.

9. Щербакова Н. В. Оптимізація ролі державства в процесах функціонування інститута сім'ї як інструмента трансформування ціннісних орієнтацій молодіжні / Н. В. Щербакова // Грани: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ, 2015. – Вип. 6 (122). – С. 47-50.

Глава 9.

1. Байк Л. Стан народної освіти, школи і педагогічної думки на західноукраїнських землях в період панування Австро-Угорської монархії / Л. Байк, Б. Мітюров. – Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. І.Я. Франка, 1965. – 57 с.

2. Герцюк Д. Д. Учительський рух на західноукраїнських землях (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): дис...к. п. н.: 13.00.01 / Д. Д. Герцюк. – Львів, 1995. – 255 с.

3. Дякин В. С. Национальный вопрос во внутренней политике царизма (ХІХ – начало ХХ вв.) / Валентин Семенович Дякин. – С. Пб.: ЛИСС, 1998. – 1000 с.

4. Жерноклеєв О. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський. – К.: Основні цінності, 2004. – 283 с.

5. Зайцева З.І. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / З.І. Зайцева. – К. : КНЕУ, 2006. – 368 с.

6. Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХ ст.: У 2 кн.: Підручник / За ред. проф. О.Д. Гнідан. – К.: Либідь, 2005. – 624 с.

7. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2013

8. Куций І. Українська науково-історична думка Галичини (1830–1894 рр.): рецепція національної історії / Іван Куций. – Тернопіль: Джура, 2006. – 220 с.

9. Маланюк П. М. Освітні тенденції та виховні ідеали просвітницьких сподвижників Галичини / П. М. Маланюк. – Тернопіль, 2000. – 160 с.

10. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навч. посіб. / Л. А. Медвідь. – К. : Вікар, 2003. – 335 с.

11. "Русалка Дністрова" : документи і матеріали / АН УРСР ; Інс-т сусп. наук та ін. / [упоряд.: Стеблій Ф. І., Купчинський О. А., Грицак Я. Й., Парубій В. І., Полянський О. А.]. – К. : Наукова думка. 1989. – 545 с.

12. Ступарик Б. М. Шкільництво Галичини (1772–1939) : монографія / Б. М. Ступарик. – Івано-Франківськ : Акорд, 1994. – 144 с.

13. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні